BIRÓ ANNAMÁRIA*

NŐI KÖLTÉSZET A 18–19. SZÁZAD FORDULÓJÁN. SZEREPLEHETŐSÉGEK ÉS PROBLÉMÁK

Kulcsszavak: női költészet, szereplehetőségek, költői nyelv, hagyomány

A 18–19. század fordulóján olyan változások történnek a magyar költészet használati módjaiban, amelyek nem csupán poétikai, hanem irodalomszociológiai elmozdulásokat is maguk után vonnak.¹ Azaz nemcsak a versújítás kifejezéssel leírt, elsősorban verstani, verselési megújulás történik, hanem megváltozik a költészet használati módja, aminek egyik következménye lesz, hogy kitágul azoknak a köre, akik verset írnak. A sajtótermékek elterjedésével a versolvasók is egyre többen lesznek, és a korábban lokális költőknek számító, egy-egy kisközösség életét megverselő poéták országos hírnévre tehetnek szert.² Talán ezzel is magyarázható, hogy a női szerzők száma is emelkedőben van annak ellenére, hogy szinte minden esetben legitimációs kérdésként merül fel számukra a versírás lehetősége: joga van-e ezt tenni egy olyan személynek, akinek hivatali karrierje nem lévén, elsődleges szerepe a családanyai szerep. A legitimációs problémák képességbeli bizonytalanságokkal egészülnek ki, így gyakran a versek témája éppen a versíráshoz szükséges tudás, előképzettség, műveltségbeli jártasság, érzékelési, észlelési kifinomultság számbavétele lesz, a versek így öndefiníciós kísérletek: mit kell tudni annak, aki a 18. század végén verset ír, és ezáltal poétai hírnévre tesz szert? A női költők hiányosságainak önmaguk által történő felvázolása tehát segíthetne megérteni a versproduktumok korabeli társadalmi megítélését, de rávilágíthatna az eltérő oktatási gyakorlatból származó hátrányokra is: a verselési technikák felületes ismerete, az önművelés korántsem kielégítő mértéke eleve bizonyos határok közé szorítják a korszak költőnőit. A határok szűkösségét a vers-

* BIRÓ Annamária (1980), dr., irodalomtörténész, a BBTE BTK Magyar Irodalomtudományi Intézetének adjunktusa, az EME Kutatóintézetének tudományos munkatársa. E-mail: biro.annamaria@eme.ro.

- 1 A korszak költészetének legteljesebb összefoglalói: MEZEI Márta: *Felvilágosodás kori líránk Csokonai előtt*. Akadémiai, Bp., 1974., VADERNA Gábor: *A költészet születése. A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben*. Universitas, Bp., 2017.
- 2 Lásd ennek a folyamatnak a részletes nyomon követését Gyöngyössi János példáján Keszeg Anna monográfiájában. KESZEG Anna: *Gyöngyössi János. Szövegek és kontextusok*. Ráció, Bp., 2011 (Ligatura 6).

tani formák variabilitásának hiánya, a tematikák morális meghatározottsága, valamint a műveltséganyag beépítésének korlátozott volta jelöli ki, de ezeket a határokat azok a mentorként fellépő költők is meghúzhatják, akik a költői hírnév útján terelgetik mentoráltjaikat. Mindezen nehézségek ellenére mégis vállalhatónak tűnik az a kijelentés, hogy a korábbi magányos próbálkozások után a 18. század végére kialakul egy költőnői generáció, amelynek tagjai több szállal is kötődnek egymáshoz. Céljaik, módszereik és lehetőségeik eltérőek, az egyidejűségen túl talán az episztola műfaja az, ami összekapcsolja őket. A tagok névsora bővíthető, ehhez a vizsgálathoz azonban az alábbi szerzők életművét, szövegeit olvastam újra (még ha nem is ugyanolyan arányban jelennek majd meg a dolgozat további részében). A sort talán Vályi Klárával kellene kezdeni, hiszen a bizonytalan születési dátum ellenére (1756 körül) mégis ő a legidősebb. Az ő költői karrierje, ahogyan erre Vaderna Gábor is rámutatott,³ némileg eltér kortársaitól mind a választott életstratégiák (bábanői karrier), mind pedig költői témái (inszurrekciós költészet) tekintetében. Amiben leginkább különbözik a középpontban álló Molnár Borbála (1760–1825) költői világképétől, az éppen a saját élettörténet megverselésének kerülése, így kivonja magát a szenvedésnarratíva által dominált tematika sablonosságától is. Molnár Borbála központi pozícióját több érv is alátámasztja: kiadott kötetek viszonylatában a legtermékenyebb,⁴ kapcsolati hálója társnőiehez képest a legváltozatosabb, szinte mindenkivel kapcsolatban áll és episztolákat vált azok közül, akik a többiek karrierjében is megjelennek, illetve folyamatosan referenciaként, követendő példaként jelenik meg a többi szerző számára. Újfalvy Krisztinát (1761–1818) egyenesen ő vezeti be⁵ a nyilvánosság szférájába azáltal, hogy levelezésüket kiadja.⁶ Újfalvy korábban nem szokványos életmódja miatt vált ismert-

3 Vaderna a rendi költészet keretein belül tárgyalja Vályi Klára költészetét. VADERNA: *i. m.* 205–242.

4 Molnár Borbála munkái, Kassa, 1793, négy kötet.; *Egy nemes cselekedet leírása, melyet Molnár Borbála terjeszt a magyar világ eleibe*, Pest, 1797; *Főstrázssemesternek Csízi Istvánnak nemes Molnár Borbálával az erkölcs pallérozását és a szív megjobbítását tárgyzó verses levelezései, melyek leginkább beteges állapotjában munkálattak*, Pozsony, 1797; *Barátsági vetélkedés, avagy Molnár Borbálának Máté Jánosné asszonnyal két nem hibái és érdemei felől folytatott levelezései*, Kolozsvár, 1804; *Szerencsétlen indulat vagy Sarolta és Sándor, melyet versekbe szedett*, Kolozsvár, 1804.

5 Ennek a momentumnak a jelentőségét hangsúlyozza mind Fábri Anna, mind pedig Egyed Emese. Lásd FÁBRI Anna: *A szép tiltott táj felé. A magyar író nők története két századforduló között (1795–1905)*. Kortárs Kiadó, h. n., 1996, 21; EGYED Emese: *Újfalvi Krisztina verselevél társasága. Bevezető = „Levéllé válva” Újfalvi Krisztina verselő köre (1795–1797)*. S. a. r. Uő, EME, Kolozsvár, 2017, 18.

6 *Barátsági vetélkedés, avagy Molnár Borbálának Máté Jánosné asszonnyal két nem hibái és érdemei felől folytatott levelezései*, Kolozsvár, 1804. A továbbiakban *Barátsági vetélkedés*.

té erdélyi körökben,⁷ kisszámú ismert szövege pedig arról tanúskodik, hogy egészen más elképzelései voltak a poétaságról, az episztolák szerepéről, az irodalom funkciójáról, mint Molnár Borbálának. Újdonságot jelent a költői szerepek tudatosítása, illetve annak hangsúlyozása, hogy a költészet játék, nem pedig a valós élet ábrázolására való eszköz. Születési idejüket tekintve legközelebb hozzájuk Bessenyei Anna (1765 körül–1859) és Fábíán Julianna (1766–1810) állnak, akik életkörülményeiket és költői megnyilatkozásait tekintve is nagyon különböznek. A főkötőket varró és kis komáromi szalonéletet fenntartó Fábíán Julianna költői indulásakor Molnár Borbála példáját látja iránymutatónak, ám Gvadányival való verses levelezéséből⁸ hamar kiderül, hogy a Molnár költészete által már megerősödött költői tematikák számára nem jelentenek kihívást. Bessenyei Anna teljes vidéki magányában, a visszavonult Bessenyei György hatása alá kerülve, néha filozófiai kérdéseket is megfogalmaz, de költészetének változatosságát leginkább a rokongyerek nevében írott versek biztosítják.⁹ A göcseji Helikon költőnői¹⁰ (Dóczy Terézia, Kazinczy Klára, Tuboly Erzsébet, Tuboly Rozália) egyértelműen a szerepjátékok, a társasági élet felől közelítenek a költészethez, és a Pálóczi Horváth Ádám köré szerveződő költőnői csoportosulás nem lép ki a lokális közösségeknek szóló költészet által szabott keretek közül. Ebből a közegeből emelkedik ki ennek a generációnak az utolsó tagja, Dukai Takách Judit (1795–1836)¹¹, aki verseinek formai variabilitását Berzsenyi Dánieltől tanulta, aki gyakran tematikáit is meghatározta. Bár szövegei révén többnyire a rendi költészet reprezentációs funkcióját látja el, költői hírneve meghaladja a generáció főszereplőjeként tekintett Molnár Borbáláét, így tulajdonképpen egyfajta generációváltásnak lehetünk tanúi. Légies testalkata, a korszak vezető poétái által adott, tevékenységét legitimáló költői neve: Malvina¹², versei tematikájának változatossága (még ha a saját élet reprezentációja hangsúlyosan is van jelen benne) arra engednek következtetni, hogy elkezdődik a női költői szerepek differenciálódása, illetve megváltoznak a női költészetről szóló diskurzusok súlypontjai. Az 1810-es évektől kezdődően mintha

7 Életrajzához lásd: EGYED: i. m.; KÖVÁRY László: *Újfalvy Krisztina és kiadatlan versei*. Figyelő XII(1882), 228–236; VERSÉNYI György: *Újfalvy Krisztina*. Erdélyi Múzeum XIV(1897)/10 füzet, 561–568.

8 GVADÁNYI József: *Verses levelezés, a melyet folytatott... nemes Fábíán Juliannával, nemes Bédi János élete párjával, melybe több nyájas dolgok mellett, Komárom városába történt siralmas földindulás is leirattatott, és a versekbe gyönyörködők kedvéért kiadattatott*. Pozsony, 1798.

9 Bővebben lásd KOVÁCS Sándor Iván: *Még egy író Bessenyei: Bessenyei Anna*. Irodalomtörténet 1996, 93–113, *Mesterkedők. Antológia*. Szerk. Kovács Sándor Iván, Korona, Bp., 1999.

10 *A Göcseji Helikon költőnői*. S. a. r. S. SÁRDI Margit, Universitas, Bp., 2002.

11 Bővebben lásd VADÁSZ Norbert: *Dukai Takách Judit élete és munkái*. Bp., 1909; R. Kocsis Rózsa: *Dukai Takács Judit élete és költészete*. Bölcsészdoktori értekezés, ELTE, Bp., é. n.

12 A névadási gesztus emlékeztet a szabadkőművesneveket választó férfi költőtársak eljárására (pl. Kazinczy Ferenc mint Orpheus, Pálóczi Horváth Ádám mint Arión).

megtorpanna a lendület, ennek a generációnak a tagjai erre az időre többnyire elhallgatnak anélkül, hogy akár generációs tudat vagy valamiféle összetartozás-érzés kialakulhatott volna. A magyar nőirodalom története legtöbb esetben a 19. század közepével indít, azokkal a vitákkal, amelyek főként Gyulai Pál köré szerveződnek, és amelyek arra kérdeznak rá, hogy milyen keretek között fogadható el a női irodalom.¹³ Ezekben a vitákban néha történnek utalások a 18. század végi szerzőnőkre, de mint ha ugyanazokat a problémákat ismételnék, amelyek valamilyen formában már megfogalmazódtak az ő esetükben is, anélkül, hogy ez reflexió tárgya lenne, anélkül, hogy az ő tevékenységüknek tanulságait beépítenék az érvkészletükbe. A teoretikus vitákban a nők is szót kérnek, talán ezzel magyarázható, hogy kissé háttérbe szorul a szépirodalmi szövegek, főleg versek alkotása, publikált szövegeik révén saját pozíciójukat jelölik ki a nyilvánosság különböző fórumain. A vita elsősorban a nőnevelés kérdése körül fog forogni, tehát a korábbi hagyományból azok a szövegek emelődnek át, amelyek erről szólnak, ilyen például a *Barátságai vetélkedés*, amely ekkor lesz valójában ismert. Az 1804-ben Kolozsváron megjelent kötet a maga idejében nem terjedhetett el túl széles körben, hiszen például Kazinczy 1811-ben sem tud Újfalvy Krisztina létezéséről. Érdemes idézni Kazinczy Döbrentei Gábornak írott ismert sorait,¹⁴ hiszen rávilágít azokra a gondolkodásstruktúrára is, amelyek az információk fontosságának rendjét meghatározzák egy új költőnő megismerésének rendjében: „Ki az az Újfalvi Cristina? leány e? Asszony e? hány esztendő? szép e? ki leánya, felesége? Mit ír versben?”¹⁵ Hogy az életrajzi adatok jelentősége meghatározó a véleményformálásban, az is bizonyítja, hogy a szövegei révén már ismert Dukai Takách Juditról Kazinczy hasonló információkat kér Döbrenteitől:

„Valóban ez a’ Poetriánk, ha minden mívei ilyenek, igen szép jelenés a’ Magyar egen. (...) Bár csak Tatay azt írta volna meg, hogy hány esztendő, arczban is szép e, (mert hogy természetben az, azt elmondani nem felejtette) ’s mélyly postáról veszi leveleit. (...) Tégedet arra kérlek, kedves barátom, hogy a’ T. leveleinek hézagjait pótol-

13 Ehhez a kérdéshez remekül használható a következő antológia: *A nő és hivatása. Szemelvények a magyarországi nők kérdés történetéből 1777–1865*. Szerk. FÁBRI Anna. Kortárs, Bp., 1999. Gyulai Pál szerepe a női irodalomról szóló vitákban megkérdőjelezhetetlen. Ennek a szerepnek a sokirányú vizsgálata történt meg az alábbi kötetben: *Angyal vagy démon. Tanulmányok Gyulai Pál írónőink című írásáról*. Szerk. TÖRÖK Zsuzsa, reciti, Bp., 2016 (Hagyományfrissítés 4).

14 Egyed Emese is idézi Újfalvyról szóló hosszú tanulmányában, EGYED: i. m. 8.

15 Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1811. júl. 6., Kazinczy Ferenc *Levelezése*, kiad. (I–XXI:) VÁCZY János, (XXII:) HARSÁNYI István, (XXIII:) BERLÁSZ Jenő és mások, (XXIV:) ORBÁN László, (XXV:) Soós István, 25 köt. Budapest–Debrecen, 1890–2013. A továbbiakban KazLev. KazLev 9:3.

ki, 's ird meg, hány esztendő's lehet? termete, arcza, szeme, tónja, 's viselete milyen? Atyját, anyját kiknek hívják?"¹⁶

Tehát az a Kazinczy, aki a fiatal, ismeretlen írótól általában szabályozott poétikai és magatartási normát követelt, az írók esetében a véleményalkotáshoz elsődleges fontosságot tulajdonított az írók fizikai megjelenésének, a megfogalmazott kérdések már-már rögzített szövegformulákra emlékeztetnek, és arra utalnak, hogy Kazinczy szerző és életmű egymásra vetítéséből, a szerző fizikai körülményeiből adódó költői témák révén jelöli ki azt a pályát, amelyet a költőnek befuthatnak. Esztétikai gondolkodása révén a szerzőnőkhöz a kellemet, a szépséget társítja, életkörülményeiket félretéve tehát leginkább a bájos dalköltészet lehetne számukra megfelelő. Dukai Takách Juditot tehát azzal biztatja, hogy jó feleségként sem kell lemondania a költészetről, idegenkedése Molnár Borbálától pedig éppen annak nem megnyerő külleme és szövegeinek alkalmi volta, valamint szenvedésnarratívája révén magyarázható: „... ez a poétriánk újhelyi... kit korunk asszonyírói közt mindig megkülönböztetéssel fog nevezni literatúránk, őtet természet, szenvedés és az Édes Gergely vezérlései tevék verselővé”.¹⁷

Molnár Borbála hangja azonban erősebb volt, újdonságot hozott, és fokozatosan úgy alakította a női költészetről való beszédmódot, hogy a 19. század közepi vitákra kialakuljon az a narratíva, mely szerint a női költészet az egyéni sors tragikus alaphangú megjelenítése. Csupán néhány példával illusztrálnám ennek a narratívának a rögzültségét, mely végső soron Gyulai Pál álláspontjában is tükröződik: a női sors megváltoztathatatlan, a női irodalom pedig legfeljebb ennek a sorsnak a jellegzetességeit ábrázolhatja.¹⁸ Maguk a nők is elfogadták és tovább propagálták ezt az álláspontot. Bittner-Thurzó Jozefa a fájdalomból születő költészet példaértékűségének ábrázolásában szinte felülmúlhatatlan. Az *Életképek* 1848-as számában *Nők költészte* címmel jelenteti meg programszöveggé is olvasható álláspontját:

„Női keblekben úgy fogamszik a költészet isteni szikrája, mint tengeri csigában a megbecsülhetetlen gyöngy. Fájdalom és szenvedés által! (...) Férfit több tekintetek készíthetnek az irodalom terére lépni: hon-, emberiség-szeretet, dicsvágy, kénytelenség vagy éppen haszonlesés, hölgyet ellenben egyedül azon szükség, hogy érzelemtől túlárado – megfeszülni fenyegető – keblén meg nem értett, a földilét köznapisága által ki nem elégíthető vágyok elzokogása által némileg

16 Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1814. december 10., KazLev 12: 251.

17 KAZINCZY Ferenc: *Erdélyi levelek*, Bp., 1881, 81.

18 Ennek árnyaltabb bemutatását lásd *Angyal vagy démon*, i. m.

könnyítsen. Oly ábrándos zenének kell ennek azért is lenni, mint csalogány nyögdecselése méla holdvilágú éjeken”.¹⁹

A férfi és női tematikák kijelölésében ahhoz a metaforarendszerhez nyúl vissza, amely a felvilágosodás racionalitását a szentimentalizmus vagy akár a romantika érzelemtelítettségével állítja szembe, és a női princípiumhoz egyértelműen ez utóbbit társítja, egyenesen veszélyesként és nevetségesként tüntetve fel egy ettől eltérő próbálkozást: „Mely nő ez ösvényről letérve, férfiakat illető filozófálásba mélyed, s a hideg észnek akar leckéket szabni, vagy a szigorú bíró szerepét játszani, eltéveszté a pályát – melyen haladva tán szívnesembítés s művelés által mulattatva használhatna – s veszélyben forog magát nevetségessé tenni”. Konklúziója tehát nem áll távol attól a rögzült állásponttól, mely szerint a női költészet tematikája csakis a saját sorsból meríthet, funkciója pedig magának az írói/alkotói tevékenységnek, nem pedig a terméknek van. Az írás révén a nő megszabadulhat a női mivoltából adódó keserű sorstól, kiléphet szűkre szabott dimenzióiból, és elfogadhatóvá tudja szublimálni élettere nehézségeit:

„(A költészet) elvonja elménket a gyöttrő gondoktól, vigasztal hiúsult reményeink felett, s midőn éltünk végképp elsötétül, midőn egyenként lehullanak láthatáronkról világító csillagaink, melyek mindegyikéhez egy szívélet vala kapcsolva, s már-már a hit, remény és szeretet oszlopai is ingadozni kezdenek, s előttünk nem mutatkozik más út a menekülésre, mint a halál még sötétebb, örök éjébe; fönn tart ez ilyenkor bennünket, e fájdalom lakta világából világosabb tündérhonba vezérelve, mely a dús fantázia ábrándképével van színesítve”.²⁰

Ez a teoretikus diskurzus lassan elmozdul afelé, hogy szinte minden más lehetőséget kizár a női költészetből: habár példákat többnyire nem sorol, hanem szentenciászerűen állítja, hogy a női költészet szomorú, ahogyan a női sors is az, az írás társadalmi funkciója tehát kizárólag a sors elfogadhatóvá tétele. A köztudottan nőellenes Gyulai Pál a logikai következetlenségtől sem visszariadva írja híressé vált *Iduna* című szövegében: „A nők költészetében mindig van valami szomorú, még akkor is, ha alaphangja nem fájdalom. Kísérje bár őket génusz e pályán, melyre inkább csak a férfiak hivatva, bizonyosan nem a boldogság vezette oda”.²¹ A 19. század 60-as éveire tehát stabilizálódik az az álláspont, amely szerint az irodalom elsősorban a férfiak terrénuma, elfogadható ugyan, ha egy-egy női szerző neme képviselésében

19 Molnár Borbála *keserveinek második darabja, mely készült 1792. esztendőben Sátoralja-új helyben, melyben belefoglaltatik Az ő életének igaz tüköre*, Kassa, 1792.

20 T. Jozefine: *Nők költészete = A nő és hivatása*, i. m., 210–211.

21 GYULAI Pál: *Iduna*, Pesti Napló, 1853. október 22. = *A nő és hivatása*, i. m., 250.

megszólal, de ez a megszólalás csak addig elfogadott, amíg belül marad az életkörülményei által szabott körön, szövegei pedig azt ábrázolják, hogy miként szenved a nő. Ez az, ami az olvasók és férfikritikusok számára költészetükből érdekes lehet: „Mi nem kérjük tőle Horatius higgadt életnézeteit, Byron mély meghasonlását, mely sok filozófiánál magasabb, sem Hugo emelkedett világszemléletét, sem Shakespeare mindent megfejtő életismereteit, mi reá figyelvén csak azt kérjük: mondja el, mit érez a virág és pillangó láttára, mit érez, midőn a tavasz hervadását s kedvese hűtlenségét látja” – írja Szász Károly,²² megemlítve azt az aspektust is, amely gyakran válik dominánssá a nők költészetében: a szerelmi csalódást és a rossz házasságot.

A kanonizálódási folyamat vázlatos ismertetése nem kívánja kizárni azokat a próbálkozásokat, amelyek más irányba terelhettek volna a női költészet tematikájának kijelölését. Vahot Imre például lehetőséget látott arra, hogy a korszak politikai diskurzusainak megfelelően a hazafias költészet mellé kialakítson egy honleányi lírát is, amelyet azért tartott volna különösen sikeresnek, mivel abban jelen lehetett volna a női princípiumtól elválaszthatatlan érzelmi gazdagság.²³ A 19. század 60-as éveire mégis az egyéni sorsot középpontba állító, az egyénit tipizáló szenvedéstörténet válik dominánssá.²⁴ Ez az álláspont aztán egészen a 20. század végéig kitart, a korábbi időszakok költészetéről szólva, abból antológiát összeállítva és monográfiát írva is azt a retorikát használja Fábri Anna, amely csak egy nagymértékű szelekciós folyamat és a 18–19. századi női költészet tematikáinak durva redukciója után válhat elfogadhatóvá:

„... a kései olvasót nem a szerep birtoklásához szükségesnek vélt iskolás poétikai erőfeszítések kötik le, hanem a személyes életkörülmények rajza. Ebből, ezekből derül ki, hogy szegénység, de legalábbis szerény életlehetőségek, egyhangú hétköznapiak, csalódások és megcsalattatások, szerelmi boldogtalanság, gyermeknevelési gondok és egészségi panaszok fordították a nők figyelmét a költészet felé: az irodalom olvasva is pótlék és vigasz volt, az önkiterjesztés

22 Szász Károly: *Atala költeményei*, Szépirodalmi Figyelő, 1861. május 16. = *A nő és hivatása*, i. m., 263.

23 „Ha valódi hivatása van a költészethez, uralkodjék e tekintetben is szíveink fölött, képzelete tűzjátékával s magasztos érzelme kiöntésével ragadja el lelkünket, mint Szapphó, verje föl álmaiból a haza tétlen fiait és leányait, buzdítsa őket minden áldozatra kész, lángoló honszeretetre! (...) és ha már a múzsák avatottjává lőn, énekeljen leginkább a hazáról, s költeményeinek fő díszé a nemzeti jellem s nemzeti irány legyen!” VAHOT Imre: *Nemzeti irodalom. Nemzeti költészet. Nemzeti festészet, szobrászat, színészet, nemzeti zene, ének, tánc*, Pesti Divatlap, 1846. május 21. = *A nő és hivatása*, i. m., 204.

24 A 19. századi női irodalomról lásd MARGÓCSY István: *Nőiség, női szerepek és romantika = Angyal vagy démon*, i. m. 19–40.

nagy lehetősége, amely csodálatosan megsokszorozódhatott az írói tevékenységben”.²⁵

Ha tehát elfogadjuk a fenti kijelentéseket, akkor ennek a korszaknak a költészetét szinte kötelező módon referenciálisan kell olvasni, figyelmen kívül lehet hagyni a verstani ismeretek változását, azok funkcionális használatát, és természetesen ki kell hagyni azokat a nők által írott szövegeket, amelyek ennek a diskurzusnak nem felelnek meg. Tehát létrejön egy úgynevezett preskriptív stratégia,²⁶ amely nem azon alapul, hogy számbavegye a teljes anyagot, azt kritikailag megszűrje, és felmutasson egy reprezentatív válogatást ebből a költészetből, hanem előre megadott szabályok szerint szelektál, és azokat a szövegeket mutatja fel a korszakból, amely egy kissé önkényesen kialakított és kizárólagos érvényességgel bíró normának megfelel: a szenvedő női sorsot ábrázoló textusokat.

A fentiekben láthattuk azt a folyamatot, ahogyan eddig eljutottunk, bár nyilván nagyon szelektíven ábrázoltam, a dolgozatnak ugyanis inkább az a tétje, hogy magukban a 18–19. század fordulóján keletkezett szövegekben vizsgálja meg ezt a problémarendszert. Hogy a korszak költészetében dominánssá a panaszdal, a szenvedés-narratíva válik, leginkább az magyarázza, hogy a korszak női költőinek példaképe Molnár Borbála, az ő költészetét pedig ez a beszédmód dominálja. Nem véletlen, hogy az elfeledett költők újraanonizálódási folyamatában hatalmas szerepet vállaló Weöres Sándor is olyan szöveget választ be reprezentatívnak szánt kötetébe tőle, amelyben az öndefiníció és a költészeti szerepvállalás a sorscapásokkal telített élet felmutatása révén körvonalazódik:

„Múzsám! ki megszoktad e magánosságot,
Hová gyönyörűség s öröm be nem hágott,
Honnan a mosolygó víg kedv messze futott
S ide a nyájasság mulatni nem jutott,
Hol egész éltedet töltöd vágyódással,
Titkos gondolatid harcolván egymással,
S szomorú nótádat gyakran dúdolgatod,
Melynek bús hangjával magadat mulatod
Unalmas idődet töltvén keseregve,
Mint egy bús gerlice nyögdecélsz pihegve:
Mert ha e tömlöcnek nézed setétségét,
Képzelheted benne a pokol inségét”.²⁷

25 FÁBRI Anna: „A szép tiltott táj felé”. *A magyar író nők története két századforduló között (1795–1905)*. Kortárs, Bp., 1996, 14.

26 A kifejezés Margócsy István tanulmányából származik: MARGÓCSY: *i. m.*

27 WEÖRES Sándor: *Három veréb hat szemmel*, II. kötet, Helikon, Bp., 2010, 205.

Az élettörténet szenvedéstörténetként való felmutatásában Molnár Borbálának lehetnek példái egyrészt a korábbi korszakok költőnői, de a pietista irodalom képviselői köréből is. S. Sárdi Margit a költészetben történő hangsúlyeltolódást a közköltészeti hagyomány változásából vezeti le, úgy látja, hogy éppen a 18. században születik meg a szerencsét a balsors okaként megnevező női panaszdal.²⁸ Így ehhez a hagyományhoz nyúl(hat) vissza Molnár Borbála, aki az *Életének igaz tüköre Előszavában* és 1. énekében sorsát mint a szerencse játékát ábrázolja: „Szerencse bal sarkán feje miként forgott”; „Végre a szerencse kegyetlen csapását / Mint viselte”.²⁹ Ugyancsak ennek alátámasztására említi Vályi Klárát is, aki így fogalmaz: „Engem a szerencse bal szárnyára fűzött” (Első levele Fábián Juliannának); „Oh, mostoha balszerencse, bal szárnyadon hordozol” (Magam életének érzékeny panaszja). A hatás egészen a 19. század elejéig nyomon követhető, Dóczy Terézia például az özvegyi panaszt építi fel a szerencsevers hagyományát alkalmazva, csupán eszközeiben használja a már elsajátított klasszicista eszközöket, azaz nem feltétlenül Istenben találja meg a megnyugvást, hanem a békesség és a szabadság alakjaiban. Érdekes következtetéssel zárja S. Sárdi ezt a gondolatsort, miszerint „Kazinczy Klára is fölhasználta a Szerencse megszólítását mint panaszvers-indítást, de csupán költői gyakorlatként, konkrét élmény nélkül”.³⁰ Némiképp tehát nála is érzékelhető az az interpretációs stratégia, hogy a 18. század költői életműveit tanulmányozva elsődlegessé válik a referenciális olvasat, vagyis ezek a szerzők valóban a saját életüket teszik meg költészetük tárgyává, ehhez pedig felhasználják a számukra hozzáférhető költői eszköztárat, míg a későbbi költők stílusgyakorlatként működtetik a panaszdalokat.

Molnár Borbála ennek a narratívának a végletekig való feszítésében odáig jut, hogy a korábbi hagyományt elvetve az anyaságot sem pozitívumként, hanem az Isten által rászabott teherként ábrázolja *Sorsom' rövid le-írása* című szövegében:

Ugy gondolkodj róllam mint olyan árvárúl
Kihez gyönyörűség igen ritkán járúl.

Szemem vidám napot keveset láthatott
Teljes életemben a' bánat fogyotott:
Három magzatokkal az Ég látogatott:
Melly úgy látszik nékem teréhül adatott.³¹

28 S. SÁRDI Margit: *A magyar női költészet történetének első fejezete = A magyar irodalom története. A kezdetektől 1800-ig.* Szerk. JANKOVITS László és ORLOVSZKY Géza. Gondolat, Bp., 2007, 539–554.

29 Molnár Borbála *keserveinek második darabja, mely készült 1792. esztendőben Sátoraljaiúj helyében, melyben belefoglaltatik Az ő életének igaz tüköre*, Kassa, 1792.

30 S. SÁRDI: i. m. 553.

31 Molnár Borbála *Munkái*. Második nyomtatás, Pozsony és Pest, 1794, 152. A továbbiakban MB *Munkái*.

A verseivel igen korán a közönség elé lépő Molnár Borbála tehát egyéni hangon szólal meg, szenvedéseinek leírását folyamatosan fokozva demonstrálja azt, hogy az íráskényszer nem a költői hírnév utáni vágyból, hanem csakis belső szükségletből származik, így a költészet ebben az esetben az önéletírás korábbi deklarált funkcióját veszti át:

Első Munkáimat hát ez' okon írtam,
Hogy azokba szívem' gyötrelmit ki-sírtam.
Éppen nem keresvén azzal ditsősséget,
Irtam tsak fájdalom' enyhítése végett.³²

Ennek a költőnői indulásnak akkora hatása lett, hogy a Molnár Borbála munkái megjelenésének idején éppen csak megszülető Dukai Takách Judit (1795) a saját élet átpoetizálását prózai önéletírásában is önkéntelenül végrehajtja. Az anya korai elvesztése ugyanis sorsközösséget teremt Kármán József Fannijával, így az ifúság leírása a szentimentális románc indításával állítható párhuzamba: „Őtet a Gondviselés a boldog középszer ölébe helyhezette, ártatlan örömök közt mint a fúrge méh repkedett kerti virágjai közt, nem tudván, mi a bú, mi a keserű, mindaddig, míg virtuosos édesanyját a kegyetlen halál, életének legszebb idejében karjai közül ki nem ragadta s azon örömeig földig lerontotta, hogy nevelésének tökéletesedésével édes anyjának örömeire lehetett volna”.³³ Pedig Dukai Takách Judit költői indulásakor nem abból a koncepcióból táplálkozik, mely a saját sorsot tragédiaként ábrázolja, és amely az írásban enyhülést keres, hanem a reformkori magatartásnak megfelelően és némiképp Döbrentei Gábor hatására is³⁴ a honleányi használni akarást és a haza dicsőségének emelését kívánja szolgálni:

„Csak az az egy lehet érdeme munkámnak
Hogy én is akarnék szolgálni Hazámnak
– míg eremben egy csepp vér' folyni fog –
Lelkem hon szeretet' szent tüzetől lobog!
S bár gyenge nemennek gyenge színét látja
Megelégszik, hogy nem vagyok henye lánya...”³⁵

32 *MB Munkái*, 167.

33 *Dukai Takách Judit Önéletrajza* = VADÁSZ: i. m. 180.

34 Döbrentei Dukai Takách Juditnak: „Mint fognak örülni, midőn olly Nemzetnek / Kit csak Mars fájának s vadnak képzeltenek, / Deli Szűzét látják a ház ajtajánál / Állani, sőt tömjényt hintni oltáránál...” VADÁSZ: i. m. 38.

35 Uo.

Deklaratív szinten Bessenyei Anna is elhatárolódik a szenvedéstörténetként ábrázolt sorstól az 1815-ben Sárospatakon kiadott *Verseim* című kötet előszavában (bár az más kérdés, hogy számára éppen a házasság elmaradása ad okot a panaszra egyik-másik költeményében³⁶). A költészetet eszközként használja, tehát nem önmagáért műveli, hanem csak azért, hogy gondolatainak, érzéseinek hangot adhasson, írja.³⁷ Nyilván Bessenyei György hatásával is magyarázható, hogy a költészet céljában a boldogságkeresés és a végtelen iránti örök emberi vágy jelenik meg, referenciaként pedig egyrészt a bestiáriumok képi világát, másrészt a humanista költészet metaforarendszerét működteti:

„Távol is legyen egy okos halandótól, hogy szántsándékkal úszna a bűn moslékjában, mint a teknősbéka; sőt inkább felfelé repdesek én, mint a sas, a véghetetlenséget és azt a világot keresni, melyben a boldogság és igaz öröm lakoznak”.³⁸

Bár Bessenyeitől a saját sorson való túllépés felszabadító voltát is megtanulhatta volna, csupán a szenvedések elfeledésére talált módszereket, melyeket költészetében is Bessenyei-hatásként felismerhetően alkalmazott: „Élek, sírok, írok, gondolkozom: / Nyugodnom nem lehet, szüntelen dolgozom”.³⁹

Voltak tehát a fősodortól való eltérési kísérletek a korszakban, ezek mégsem válhattak példaértékűvé, továbbra is a szenvedésnarratíva maradt domináns. Molnár Borbála nem önmagát tette példaképpé, hanem azok a férfi szerzők járultak ehhez hozzá, akik először vele, majd sorra a többi költőnővel is levelezni kezdtek. Az írócsoportosulások kedvelt műfaja az episztola volt, ezeket nagy kedvvel rendezték kötetekké és jelentették meg, így az abban foglaltak viszonylag széles körben ismertté váltak. Az így kialakuló informális hálózat jelölte ki Molnár Borbála pozícióját, és ennek központi mozgatórugói (leginkább Gvadányi József és Csizi István) voltak azok, akik kissé erőszakosan határozták meg azokat a tematikákat, amelyeket mentoráltjaiknak meg kellett verselni. A művészi öntudat egyre erősebbé válik ezekben a levelezések-

36 Például: Árva vagyok, érzem, nyugalomam nincsen, / Nem találok férjet, aki rám tekintsen. / Atyám, anyám, bátyám, néném s szeretőm volt. / Hová lettek mégis? Felelet: mind megholt. / Mért élek hát magam árván elmaradva, / Férjnek feleségül mért nem vagyok adva? / Mikor engem minden szeretett és ölelt, / Bennem lelket, eszet, virtust és formát lelt. / Isten és természet együtt készítettek. / A magánosságra mégis így kitétek. *Mesterkedők*, i. m. 32.

37 Ahol hibáztam, tűrjétek el bennem, minthogy én úgysem vagyok poéta, hanem csak egy lakos a világban, aki így érzek, és így gondolkodom, amint leírtam itt. *Mesterkedők*, i. m. 409.

38 Uo.

39 *Mesterkedők*, i. m. 24.

ben, bár az is folyamatosan visszatérő toposz, hogy a nők nem tekintik, mivel nem tekinthetik magukat férfitársaikkal egyenrangú költőnek. Gvadányi Molnár Borbálára eleinte kivételként tekint, és éppen kivetelessége miatt lesz alkalmas a példakép pozíciójára.

„Igaz: hogy Nemednek nem tulajdonsága
A' Verselés, 's ehez nints-is bátorsága,
Sokat ettül el-fog gyermek nevelése,
Sokat resté tesz tunya henylése,
Soknak verseléshez nints hajlandósága;
Sokat elméjének gátol tompasága.”⁴⁰

Kettejük levelezésében Gvadányi marad a domináns szereplő, ő az, aki a tematikákat meghatározza, aki kijelöli Molnár Borbála helyét ebben a kapcsolatban, és gyakran a hangnem, az évődő-vitatkozó társalgási forma imitálására is ő ösztönzi levelezőtársát. Molnár Borbála tehát elfogadja, belsővé teszi az alárendelt pozíciót, és egyre gyakrabban az öndefiníció hangsúlyos elemeként jelenik meg a tudatlanság (az apa csak olvasni tanítja meg, írni nem), a műveletlenség. Sajátosságként egyedül a szenvedés marad, tehát ezt kell kiemelnie és láthatóvá tennie költészetében: már-már predestinálva van arra, hogy a teljes szövegvilágából csak ez bizonyuljon tartósnak. Még egy példát idézek ennek alátámasztására:

„Nem kérkedhet tehát Nemzetem én velem,
Mivel nálam igen tsekély az értelem.
Olly járatlan vagyok a' tudományokba,
Hogy tsak meg-mozdúlni se tudok azokba,

Nem azért szállalt meg hát Múzsám hárfája,
Mintha mennyei dalt zenghetne nótája;
Hanem ez fakasztá ötet bús énekre,
Hogy szententziázva voltam gyötrelmekre”.⁴¹

A levelezés folyamán a mentorból fokozatosan baráttá alakuló Gvadányinak érzékenyen kellett reagálni a megváltozott társadalmi viszonyra. Sem a legáltalánosabban elterjedt, Mészáros Ignác-féle levelezéskötetben,⁴² sem máshol nem találhatott pél-

40 GVADÁNYI József: *Únalmas órákban vagy-is a' téli hosszú estvéken való idő-töltés*. Pozsony, 1795, 154.

41 Uo., 166.

42 MÉSZÁROS Ignác: *Minden esetekre el-készült magyar szekretárius*. Pest, 1793.

dát arra, hogyan kell társalognia egy férfinak egy nővel, ha köztük sem családi, sem szerelmi viszony nem áll fenn. Többször problematizálódik ezekben a férfi–női levelezésekben az, hogy baráti viszony egyáltalán létezhet-e férfi és nő között. Az első lépés az egyenrangú baráti viszony megteremtéséhez a sorsközösség vállalása, keresniük kellett tehát olyan életeseményeket, amelyekből a sorsszerű párhuzamok olvashatók ki. Molnár Borbála és Gvadányi esetében ez úgy teremődik meg, hogy mindkettejük tehene köszvényes lesz, amit igazi csapásként élnek meg. A negatív életesemény viszont lehetőséget teremt arra, hogy levelezésükben megjelenjen az évődő, nem szexuális töltetű társalgási forma, amikor kissé ironikusan arról leveleznek, hogy a teheneket legszerencsésebb lenne a közös barát, a szintén köszvényektől kínzott Csizi István számára elküldeni.

Amiben a levelezőtársak általában nem tudnak sorsközösséget vállalni, de nagy érdeklődéssel olvassák, az Molnár Borbála szerencsétlen házasságának története. Morális tanítás, társadalmi lázadás a bevett szokások ellen, hosszan lehetne töprengeni azon, hogy ennek a részletekbe menő leírásnak mi lehetett a funkciója. Működik az öncenzúra is, legalábbis a szerző bevallása szerint: éppen annak az édesanyjának a megkímélése miatt, aki a narráció szerint belekényszeríti lányát a nem kívánt házasságba.

„De még sok lett volna, amelyeket az ő alázatos szíve és az ő édesanyjához való igaz szeretete önként elhallgattatott vele. Ezeket pedig írta egyedül avégre, hogy a kegyes szülők tanulják meg azt, hogy az ő magzatjoknak szívéen erőszakot tenni ne kívánjanak; mivel nagyon valami olyan a lélekben, amely az embernek jövődő állapotját mint egy hathatós csudálatos előérzések által jövődöli.”⁴³

Molnár Borbála az irodalmat olyan eszköznek láttatja tehát, amely alkalmas lehet arra, hogy társadalmi változásokat idézhessen elő. Újfalvy Krisztinával való levelezésében a szülők felelősségét veszik számba a gyermekek neveltetésével kapcsolatban, vagyis a boldogság elérésének legfontosabb eszközeként a jó nevelést látják. Ugyanez a koncepció a *Molnár Borbála munkái* IV. kötetében megjelent *Mesés történetek* című, hosszú, didaktikus szövegben. A szerző a testi adottságaikban egymástól különböző lányok sorsának alakulását az eltérő nevelésben láttatja, a fiatalabb, világszép lány tehát szépsége révén inkább veszít, mint nyer az életben. Ezekben a szövegekben a lecsendesedett, boldog mindennapoknak a jó házasság szab keretet. Ezzel szemben saját sorsában a házasságot kezdetektől fogva – tehát még a házasságkötés előtt – a pokolhoz hasonlítja, melynek kínjai elviselhetetlenek. A sors elkerülésére nem fél

43 *Molnár Borbála keserveinek második darabja, mely készült 1792. esztendőben Sátoraljaiúj helyben, melyben belefoglaltatik Az ő életének igaz tüköre.* Kassa, 1792, 481.

olyan hangnemet megütni, amely sehogy sem illik egy jó nevelésben részesült keresztény leányhoz:

„Mert magamat veled rabságba ejteném
S telyes életemben lángok közt sínlénem,
S még itt elkezdenem a pokol gyötrelmét,
Ne képzelj énbennem ily megbódult elmét.

Maradjon békével – én halni elmegyek.
Mondom: „Eredj halni! Ím kötelet adok,
Ha nyakadra fojtod, vígabbban maradok”.⁴⁴

Nem csoda, hogy a rossz házasság kínjainak lefestése nyomasztó hatással volt a férfi levelezőtársakra, ugyanakkor a téves felfedezéssel is járt, hogy a női szenvedések egyedüli kiváltó oka a rossz házasság lehet, sőt, a házasság önmagában a rabságot jelenti számukra, ahonnan kitörési lehetőséget az írás kínál. Kialakul tehát egy olyan struktúra, amelyet a férfi-női levelezésben részt vevő felek újra és újra hasznosítani tudnak. Néhány példával illusztrálom ezt a hatásmechanizmust. Fábíán Julianna Gvadányi Józsefet egy, 1795. október 24-én kelt levélben kereste fel ismeretlenül azzal a céllal, hogy a Molnár Borbála esetében már vállalt szerepet az ő költői kiteljesedésében is működtesse.⁴⁵ Mentornak, tanítónak kéri fel tehát, és már az első levélben hasonló retorikát működtet, mint nőtársa, műveletlenségét hátráltató tényezőként nevezi meg: „Szánnya bennem, mivel nem sokat tanultam, / Mint a' férges gyümölcs tsak héjába húltam”.⁴⁶ Gvadányi egy általa már ismert helyzetbe kerül ezáltal, és úgy is kezd viselkedni, ahogy korábban már működőképesnek látta: egész konkrétan Molnár Borbálát nevezi meg követendő példaként (Tedd Mólnár Borbálát ebbe tükörödnék, / Hidgyed! Hogy határa nem lesz örömdönnék. / Ő-is eleintén mint te szint' úgy beszélt, / És a' verseléshez fogni felette félt;),⁴⁷ költői feladatként

⁴⁴ MB munkái II. kötet, V. ének.

⁴⁵ Levelezésük későbbi kötetben jelent meg: GVADÁNYI JÓZSEF: *Verses levelezés, a melyet folytattott... nemes Fábíán Juliannával, nemes Bédi János élete párjával, melybe több nyájias dolgok mellett, Komárom városába történt siralmas földindulás is leirattatott, és a versekbe gyönyörködők kedvéért kiadattatott.* Pozsony, 1798. A továbbiakban *Verses levelezés*.

⁴⁶ Uo., 1. Egy idő után a költőnők esetében mintha versengés is támadna, amelyik arra vonatkozna, hogy a tudatlanság milyen fokáról sikerült felküzdenniük magukat a poétai szerepkörbe. Vályi Klára például a teljes írástudatlanságból jut el mindössze nyolc év alatt a Parnasszusra: „Méltóztassanak meg nézni, mulatságnak okáért, mennyire mehetett egy olly személy, a' ki ez előtt három esztendővel még az A. betűt sem tudta le írni”. VÁLYI KLÁRA: *Jelentés.* Magyar Kurir 1800, 15.

⁴⁷ *Verses levelezés*, 6.

pedig életkörülményei, házassága, gyermekei bemutatására ösztönzi: „Add tudtomra élted folytatod miképpen? / Egészségedben-is, vagy-é mindig épen?/ Hymen mikor kötött életed párjához? / Tégedet ölelő érdemes karjához. / Égtől hány Magzattal vagy meg-áldva immár? / Mert ha nem gyümölcös a' jó fa, a' nagy kár”.⁴⁸ Fábián Julianna sokáig ellenáll annak, hogy életkörülményeit tegye meg költészete tárgyává, eleinte önreprezentációja költőnői létére korlátozódik. Végül elkerülhetetlen lesz a válaszdás, ám házassága leírását rövidre fogja, abból nem olvasható ki a (talán elvárt) szenvedés, ezért nem is kínál további érdekességet. A csendes boldogságot az egészségében adódó gondok zavarják csak meg, illetve a későbbiekben gyakran panaszkodik arra, hogy kenyérkereső foglalkozása gyakran vonja el a költői tevékenységtől.

„Sorsom írására itt már mostan térek,
De hosszas nem lések, hamar véget érek.
Amidőn jutottam már azon időre,
Melly már alkalmas volt a jeggyűrűre
Én kedves férjemnek a nagy Isten ada,
Ki szent hittel társúl magához fogada.
Tíz nyarat töltöttem már vele,
Miolta egyé tett házasság kötele,
Ezen idő alatt éltünk békességben,
Hites személyeket illető hívségben.
Az Úr négy magzatot épet s szépet adott,
Kik közül a halál kettőt elragadott.
Éltem esztendeje mindöszve három tíz,
Eddig hol zavaros, hol tiszta volt a víz,
Mellyben is sok százszor mosdottam, feredtem,
És attúl annyiszor megújulást vettem.
De gyakran főfájás, mint járvány-nyavalya
Kínoz engem, s ettől szívemnek van baja,
Mert barnácska képem sokszor megsárgítja,
Érzékeny szívemet bú bánat borítja”.⁴⁹

Fábián Julianna tehát némiképp elzárkózott attól, amit Hász-Fehér Katalin Barbara Evers kutatásaira (is) alapozva a női költészet tematikájaként nevezett meg: „saját életük, boldog vagy boldogtalan házasságuk, családi ünnepeik, társadalmi szerepükkel kapcsolatos reflexióik, a férfitársadalomban elfoglalt helyük, szerepük és lehetőségeik szerepelnek. Kedvelt műfajuk a tanköltemény és az elmélkedés, a mese és

48 *Verses levelezés*, 14.

49 *Verses levelezés*, 18.

a kisebb novella, a leíró vers, vagyis minden olyan téma és műforma, ami a férfiszektorban megmaradt tudományon és politikán innen, a magánszféra tanultság nélkül is elérhető jelenséggörébe esik”.⁵⁰ Gvadányi ezt hamar érzékeli és más jellegű feladatot ír elő számára, tények és az átélés látszatát keltve kell beszámolnia az 1763-as komáromi földrengésről. A témaváltás annak is köszönhető, hogy Gvadányi ekkor már közönségnek szánt irodalomként tekint kettejük levelezésére, a mentorszerep dicsőségét a látható és a közönség által szívesen olvasott eredmény biztosítja.⁵¹ Az irányítás itt is a kezében marad, hiszen már a legelején figyelmezteti Fábián Juliannát, hogy kiindulópontját helyesen válassza meg: a földrengést természeti jelenséggként, ne pedig Isten bosszújaként ábrázolja, így a moralizáló hangnemet is elkerülheti. A természeti katasztrófák leírásának szokását Voltaire terjeszti el Európában a lisszaboni földrengésről szóló munkája révén, így tehát Fábián nem is akárhogyan lép be a férfiszektorba, sőt a későbbiekben a politikán sem marad teljesen kívül, hiszen a grófort arra kéri, számoljon be a pozsonyi országgyűlés eseményeiről.

Csizi István még Gvadányinál is erőltetettebb módon ragaszkodik ahhoz, hogy levelezőtársai maradjanak meg a saját élet (lehetőleg) tragikus ábrázolásánál. Ezt a témakijelölést Vályi Klára egyszerűen visszautasítja: „A levélírótól rólam a’ kérdettett: / Mivel bírok s honnan vettem eredetet? / Ne vitasd azt uram, hol vala lakásom, / Vagy mind ez ideig hol volt mulatásom,”⁵² de ennél is látványosabbak a kudarck Újfalvy Krisztina esetében. A Gvadányi–Fábián Julianna-levélváltáshoz hasonlóan Csizi ebben az esetben is azzal kísérletezik, hogy a fizikai adottságaiban látványosan különböző Újfalvy Krisztinát afelé terelgesse, hogy élettörténetét Molnár Borbálához hasonlóan a szenvedés középpontba állításával fogalmazza meg. Bár Újfalvy ennek eleinte ellenáll, és házasságáról röviden és érzelemmentesen számol be, Csizi tovább erősködik: „Vallyon nem kaptálé szivedre bilintset / Midőn fel áldozád a’ leg drágább kintset? / Mint Borbála talám uszkálsz ollj hajoban / Posványokkal telljes feneketlen toban”⁵³ – írja, a házasságot az ő esetében is teljesen elviselhetetlen létállapotként kívánván feltüntetni (a nőtlen Csizi ezzel talán saját életstratégiáját is alá akarta támasztani). Csizi verssoraiban hosszan ír levelezőpartnere szépségéről, mindezek ellenére sorsát tragikusnak vélvén azt állítja, hogy dicsőséget csak abból lehet szerezni, ha Újfalvy ezt a tragikus sorsot versbe foglalva mindenki számára elérhetővé teszi, a fájdalmat a dicsőség öröme válthatja így fel:

50 Hász-Fehér Katalin: *Molnár Borbála levelező társasága*. Online: <http://www.staff.u-szeged.hu/~feher/honlap2/pub/MOLNAR.htm>. (Utolsó megtekintés: 2020. 03. 10.)

51 „Hogy én tőle ezen szörnyű veszedelemnek leírását kívántam, egyedül azon okból cselekedtem, hogy a közöttünk való levelezés igen meddő ne légyen, mert ha csak complementírozásból állana, a közönség előtt nemhogy kedves lenne, de még annak olvasása únalmat okozván, csak elvettetne”. *Verses levelezés*, 25.

52 Vályi Klára 5. válaszlevél Csizinek, WEÖRES: i. m. 128.

53 *Tsizi István Újfalvi Krisztinának* = „Levéllé válva” i. m. 53.

„S Külömben is, ki néz Kristina képére
 Mert őt a Természet hallom ugj alkotta
 Hogj szépségit rea ugjan tékozlotta.
 Elméje szépségét ha ehhez ragasztom
 És képzelettemmel edgyüvé olvasztom
 Ugy találom hogy ő méltó szeretetre
 S a szeretet mellett nyájas tiszteletre
 Vonszo kedvességgel lévén születettve
 S a' mellett Virtussal fel ékesítette
 Szem sziv és az elme méltán szeretheti
 Durva természet hát az, a mely meg veti
 De mit irok! Talám durvának azt mondom
 Akire nem volna nékem semmi gondom.
 Ugyantsak szivére ha tolodott oly zaj
 Egy ártatlan szivnek melyet szenvedni baj.
 És ezt voltaképpen vészem fontolóra
 Agg Musánál talál illy tanáts adora;
 Szenvedd türom füvel orvosold Sorsodot,
 Viraszthatja Isten még kedves napodot
 (:Ugy irok mint a'ki sorsodot gyanitom
 Bár válaszodat tsak kevésbé sajditom:)

De kik azt örömet olvassák mind szánnak
 Azt hiszem, és rajtad segítni kívánnak
 S bud enyhítésére oly eszközök léznek
 Hogy még a ditsőség halmára fel tésznek”.⁵⁴

Újfalvy válaszában részben a szépség mulandóságát hangsúlyozza, a mindennapok alakításában nem lehet tehát akkora jelentősége, másrészt megjelenik az első olyan gesztus is nála, amely az élettörténetet szándékosan titokzatossá kívánja tenni: „Sorsa, a ki van a 3. s négy 10. között / És a kinek minden állapotya merő / Titok”.⁵⁵ Hasonló módszerrel él akkor is, amikor Visky Pál a sanyarú sorsot számonkérő levele⁵⁶ válaszol. Az egyéni sors jelentéktelenségét hangsúlyozva a fátumkérdéstől szinte a vanitatum vanitas kérdésköréig feszül válaszlevelének íve:

54 Tsizi István *Újfalvi Krisztinának* = „Levéllé válva” i. m. 62.

55 *Újfalvi Krisztina Tsizi Istvánnak* = „Levéllé válva” i. m. 71.

56 Vágyának sziveden kedves Lélek Sebek / S kebeled örömet háborgató ebek / Mert, ugy tettzik Musád az illyekre mutat/ S nyitt éppen ily gyászos kérdésekre utat. *Visky Pál Újfalvi Krisztinának* = „Levéllé válva” i. m. 45.

„Azt kérde vadnake jó szivemen sebek
 S kebelem örömet háborgato ebek?
 Ah atyám egy igaz és egyenes szivnek
 Mely Isten s emberhez marad fogytig hivnek
 Képes é ezen a világon ugy élni
 Hogj a' Fátum tudgja ötet meg kimelni
 Nem; söt a halando napjai jutalma
 Igaz rázza a fát, hamisnak jut alma,
 S kérdés ez is valljon, nyert-é avagy vesztett
 Akit itt a rosz sors gyötör és veszteget,
 Hanem hogy mi mért van, tudja a rendelő,
 Mert hiszem bölts végre hogy mindent rendel ő,
 Ő mivelte ezt is hogy ezt a világot
 Esmérjem és végyen szemem is világot
 S lássa hogy az élet tsak szappan buborék
 A vidám ortza is gyakran tsak bú borék”.⁵⁷

Újfalvy Krisztina számára az írás a végtelenül unalmas, magányos hétköznapiokból való kilépés lehetőségét kínálja. Játékos társalgás, kísérletezés, szerepjáték, de semmiképpen nem pietista életsiratás. Ezért érezhetjük néha ironikusnak szavait, különösen a Molnár Borbálával történt levélváltások során: míg Molnár Borbála ebben a levelezésben önmagát mindenféle megkérdőjelezés nélkül a Parnasszuson helyezi el, addig Újfalvy Krisztina játszik, rejtőzködik, sőt arra is felhívja a figyelmet, hogy az írás sokszor szerepjáték, nem fedi a valóságot, az életvezetésben követett szabályokat: „dehát nem követhetjük-e legalább most ennyibe a férjfiakat? Akik közül igen sokan a magok belsőjükkal ellenkező módon írnak: írnak erkölcsi tudományokat anélkül, hogy azt gyakorolnák...”.⁵⁸ Talán figyelembe kellene vennünk ezt a többször is hangoztatott szerepjátékot, és efelől újraértékelni Molnár Borbála költészetét is. Hiszen arra már Hász-Fehér Katalin is felhívta a figyelmet, hogy a költészetében fellelhető pietizmust inkább szerepjátékként kellene kezelni, hiszen például Csizi István felülírja az episztolákból ismert Molnár Borbála-képet a személyes találkozás után, és Édes Gergely is másnak ismerhette meg a költőnőt, ha a Kolozsvárról küldött misszilisben az így fordul barátjához: „... képzelje barátom az én körülüllásimat, képzeljen engem ugy, a mint esmér...”.⁵⁹ Az talán már nem is kérdés, hogy Tuboly Liza 1814-es költeményét kizárólag szerepversként tudjuk értelmezni, hiszen 21 éve-

⁵⁷ *Újfalvi Krisztina Visky Pálnak* = „Levéllé válva” i. m. 48.

⁵⁸ *Barátsági vetélkedés*, 112.

⁵⁹ Idézi HÁSZ-FEHÉR i. m.

sen nem érezheti valaki a telet és az öregséget.⁶⁰ A referenciális olvasat vált meghatározóvá ezeknek a szövegeknek az esetében, pedig a szerzők maguk is többször utalnak arra, hogy a különböző témák különböző hangnemet igényelnek. Molnár Borbála panaszos hangú költészete is megváltozik, amikor a magánszférából a közéleti költészet területére lép át, és például a honi seregek fényes győzelmét ünnepli: „Vált-sa víg hang panaszt nyögő szavaidat, / Vedd elő már régen el-vetett hárfádat, / Ör-vendező ének töltse mostan szádat / Erölködj hát fúni olly éles hangokat, / Hogy a fül kedvesen hallgassa azokat”.⁶¹ Vadera Gábor költészeti monográfiájában már hangsúlyosan más irányból közelíti meg Vályi Klára költészetét, és írói gyakorlatát a dilettantizmus–professzionalizáció problémaköréhez rendelve próbálja meg értelmezni.⁶² Bár Vályi Klára is versebe foglalja Csizi Istvánnak rossz házassága és özvegy-sége történetét, Vadera mégsem ezt emeli ki szövegvilágából, hanem a teljességre törekedve, verseit a különböző költészeti hagyományok (rendi költészet, episztolairodalom, inszurgensek körüli buzdító költészet) kódrendszerében tárgyalja.⁶³ Ahogyan Molnár Borbálával sem kizárólag az életéről levelez Csizi István (hiszen olyan fogalmak megverselésére is sor kerül, mint az élet folyása, harag, kevélység, barátság, bosszúállás, gyűlölség, virtus, irigység, igaz bölcsesség), úgy Vályi Klarával is elvont témákról társalog (Krisztus szenvedéséről, hitről, szeretetről, érzékenységről, reményről, jó lelkiismeretről, jócselekedetről, a magunk megjobbításáról, a bölcs életről, a szépségről), és ezen költészet célja a művelődés előmozdítása és a szórakoztatás. Ugyanígy jár el Vadera Dukai Takách Judit költészetéről szólva is. Szövegeiben nem az az érdekes, hogy azokat nő írta, és valamilyen női szenvedéstörténetet jelenítenek meg, hanem hogy hogyan tud integrálódni a különböző költészeti (rendi költészet, neoklasszicista költészet vagy éppen bárdköltészet) hagyományokba, azok eszköztárát elsajátítva képes-e egyéni hangon megszólalni.⁶⁴

A 18–19. század fordulóján fellépő női szerzők költészetének számos aspektusa figyelmen kívül maradt a kanonizációs folyamatban, amelyek azonban kicsit átrajzolhatják megítélésüket. Az alapállás mégis az, amit S. Sárdi Margit már megfogalmazott, hogy „a férfi költők úgy tartják, a női költészet más, mint az övék, s elfogadják, hogy kisebb értékű”.⁶⁵ Molnár Borbála elfogadja ezt az ítéletet, ezért lehet sikeres

60 *Téli andalodás* című versében így ír: Mindenről elfelejtkeznek, / Hogyha visszaemlékeznek / Azon boldog időkre, / A virágok bájos szépségére. / Mikor köztök sétálgatott, / Szabad kényén dalogatott, / Mennyei boldogságot / Képzelt magának halhatatlanságot.

61 *A Felséges II. József nyaravályából lett meg-könnyebbülésén Belgrád megvétele és H. Koburg győzedelmén való öröm kiáltás* című verse.

62 VADERNA: i. m. 205–242.

63 VADERNA: i. m. 232.

64 Vadera példaként Dukai Takách Judit egy versének (*Báró Wesselényi*) zárlatát idézi. VADERNA: i. m. 85.

65 S. SÁRDI: i. m. 553.

levelezőpartnereinek az az eljárása, hogy a többiek számára őt tegyék meg példaképnek. Fábián Julianna ugyancsak az útmutatások szerint ír még akkor is, ha tematikája már többrétűbb. A komáromi földrengés leírásakor pontról pontra követi Gvadányi előírásait nemcsak a természeti katasztrófa megítélésében, hanem például a cigányok viselkedésének sztereotipikus és sablonos ábrázolásában. A 19. század elejére rögzül ez a felállás, és például Dóczy Teréziának és Kazinczy Klárának is meg kellett küzdenie azzal az elképzeléssel, hogy ő nem írhat olyan jó verseket, mint egy férfi. Ezen az állásponton az sem sokat módosított, hogy Berzsenyi Dániel például már elismeri, hogy éppen a férfiak azok, akik szűk határok közé szorítják a nő szerzőket. Dukai Takách Judithoz szóló versében például így ír: „Te megboszúlva méltóságtokat / Kihágsz nemednek szűk korlátiból, / Melyekbe zárva tartja vad nemem; / Kihágsz, s merészen fényesb útra térsz, / Melyen csak a nagy férfynyomdokok / Vezetnek a szép tiltott táj felé”. Érdemes talán felfigyelni arra, hogy a költői dicsőség felé vezető úton eleve nem lát nőket, pedig egy egész generáció készítette elő az utat Dukai Takách Judit számára. Mind ezek, mind pedig ő kipróbálhatta ugyan magát több területen is, ám az ítélet mégis leginkább az volt, hogy az eszköztárat el tudják ugyan sajátítani, de egyéni hangot csupán a női sors nehézségeinek lefestésében kapnak. Költészetük többi szegmenséről, a szerepjátékokról már a 19. század közepére megfeledkeztek, ezért érthető, hogy amikor a női irodalomról szóló teoretikus viták elkezdődnek, szinte nem is emlegetik ezeket a szerzőnőket.

WOMEN'S POETRY AT THE TURN OF THE 18TH-19TH CENTURY. POTENTIAL ROLES AND PROBLEMS

Keywords: women's poetry, potential roles, poetic language, tradition

In the Hungarian literature, debates about the role of women in literature began in the mid-nineteenth century. These theoretical disputes were connected to the more general question of the education of women, but they do not touch upon those female authors who by that time had already been represented in the literary field through their own individual volumes. In my paper I investigate the female poets appearing at the turn of the eighteenth and nineteenth century, trying to uncover why texts which prioritised individual fate, and represented it as a passion narrative, became more dominant during the process of literary canonisation. In my reckoning, the primary reason for this was that the male mentors of the generation favouring epistles designated Borbála Molnár and her poetry as the pattern to follow. Although several authors deviated from this pattern, the general impression that these women wrote primarily as a means to mitigate their unfortunate circumstances remained prevalent.

LIRICA FEMININĂ DIN SECOLELE 18-19. ROLURI ȘI PROBLEME

Cuvinte-cheie: *lirica feminină, roluri, limbaj poetic, tradiție*

În literatura maghiară dezbaterile despre literatura scrisă de către femei încep la mijlocul secolului al 19-lea. Aceste dezbateri teoretice se ocupă nu numai cu lirica feminină, ci și cu educația fetelor, dar lipsesc din ele reflecțiile asupra autoarelor, care au publicat volume individuale la sfârșitul secolului al 18-lea. Lucrarea de față se ocupă cu textele scrise de către femei în această perioadă și răspunde la întrebarea de ce au primit în procesul de canonizare un rol mult mai important textele care au prezentat propriul destin ca o poveste de suferință. Motivul principal a fost, că mentorii acestor autoare au numit-o pe Borbála Molnár și lirica ei ca model de urmat.